

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Маковея Євгенія Олеговича «Слов'янознавчі погляди Пантелеймона Куліша», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

На середину XIX століття вплив панівного на той час у Європі романтичного напрямку зумовив зацікавлення народною культурою та дослідження різних її аспектів і на українських землях, які перебували у складі Російської та Австрійської імперій. Серед освіченої громадськості набув розмаху рух по збиранню етнографічного матеріалу, написанню граматик на основі народної мови, кодифікації її лексичного складу. Результатом такої діяльності стало національне відродження (або націотворення згідно модерністських концепцій націогенезу) слов'янських народів, які на той час, крім Росії, були позбавлені своєї державності. Одним з наслідків зазначених процесів у науково-університетській сфері було зародження й уконституювання славістики, створення її інституційної мережі. У цьому контексті постать П.О.Куліша (1819 – 1897) безперечно становить значний науковий інтерес, у тому числі з огляду на його роль у розвитку славістичних досліджень у Російській імперії й на українських землях зокрема. Тому тема дисертаційного дослідження, обрана Є.О.Маковеєм, є обґрунтованою і актуальною.

У цьому зв'язку безперечно погоджуємося з автором, що «попри значні успіхи сучасного кулішезнавства, залишається актуальним та науково значимим дослідження поглядів і наукових розробок П.Куліша щодо історичного розвитку слов'янських народів, їхнього національно-культурного відродження, осмислення національних ідентичностей, особливостей міжетнічних відносин. Розкриття та аналіз цих аспектів наукової і творчої спадщини Пантелеймона Куліша дозволить істотно доповнити сучасні наукові знання у галузі української інтелектуальної історії

ХІХ ст., допоможе краще зрозуміти пануючі оцінки і погляди української інтелектуальної еліти того періоду на міжнародні відносини у рамках слов'янського світу, мотивації національно-культурної діяльності» (с.3).

Мету свого дослідження Є.О.Маковей вбачає у «аналізі та висвітленні поглядів і рефлексій українського мислителя щодо різних аспектів історії слов'янських народів» (с.4). Для успішного досягнення мети дисертант визначив низку завдань, а саме з'ясувати стан наукової розробки теми, рівень і повноту існуючої джерельної бази, методологічні принципи та методи дослідження; охарактеризувати етапи формування П.Куліша як славіста, вплив на цей процес українських національних ідеалів, життєвих обставин та найближчого інтелектуального оточення; проаналізувати історичні праці П. Куліша та визначити основні наукові підходи щодо осмислення історії слов'ян; розглянути рецепцію мислителя на роль національних ідентичностей (мови, культури, історичної пам'яті) у розвитку слов'янських народів; дослідити погляди ученого на різні аспекти історії поляків, росіян, українців, взаємин і моделювання їхнього майбутнього; виробити практичні рекомендації щодо використання отриманих результатів дослідження у національно-культурній політиці української держави та проєкціях міждержавних та міжнаціональних відносин серед слов'янських народів».

Для вирішення так широко маркованих цілей автором обрана певна концепція й структура дисертаційної праці, що складається з трьох розділів, поділених за проблемним принципом: аналіз історіографії, джерельної бази та методології дослідження, розгляд формування П.Куліша як славіста, еволюції його славістичних поглядів. Вона дозволила Є.Маковею достатньо повно розкрити особливості славістичних поглядів П.Куліша у контексті тогочасних реалій. Здобувачем визначені об'єкт і предмет дослідження, його хронологічні та географічні межі.

Автор доволі ґрунтовно розкрив наукову новизну одержаних результатів, зокрема оголосив про введення у науковий обіг «ряду невідомих досі архівних матеріалів»; стверджує про те, що ним вперше «досліджено

погляди П. Куліша на роль мови, історії, культури та релігії в історії слов'янських народів; розкрито сутність Кулішевих поглядів та оцінок на особливості політичної культури, ментальності польського та російського народів у їх порівнянні і взаємозв'язку з українським; роль природно-географічних, історичних, економічних факторів у становленні польської та російської державності». Щоправда, доцільніше вживати термін «архівні документи», а не «матеріали» (с.5).

Варто звернути увагу на залучення Є. Маковеем для написання праці широкої джерельної бази, основні структурні елементи якої визначені ним у першому розділі дисертації, а саме матеріали особистого походження (щоденники, спогади, автобіографічні записки та твори); спогади про Пантелеймона Куліша його сучасників, найближчого оточення; листування П. Куліша (поділяється на опубліковане та те, що зберігається в рукописах); документи актового характеру (формуляри, ділові папери щодо персони українського історика, судово-слідчі, жандармські документи); опублікована та рукописна наукова, науково-популярна та публіцистична спадщина українського історика. Це, зокрема, документи, які містяться у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, опубліковані збірники документів. Водночас, автор не використав фонди відділу рукописів Інституту літератури НАН України, які могли б також допомогти у висвітленні поставлених у дисертації питань. Чимало використаних документів маловідомі та рідко вживані у науковому обігу.

Відповідно, за хронологічним принципом автор систематизував наявну історіографію проблеми, виокремивши кілька етапів у її розвитку: праці науковців дорядянського періоду, дослідження радянських істориків, наукові та науково-популярні розвідки українських еміграційних вчених та студії представників сучасної української історіографії. Є. Маковей спробував критично підійти до праць дослідників, однак подекуди усе зводиться до звичайного переказу змісту окремих статей і заміток. Застереження викликає

вживання терміну «фонові наукові праці», обривання на півслові критичного аналізу праць дослідників. Так, зазначаючи, що «висловлені Є.Нахліком оцінки певних подій та обставин життєвого шляху П.О.Куліша викликають заперечення інших, не менш серйозних, кулішезнавців», автор не зазначає, які саме оцінки і яких саме «серйозних» кулішезнавців. Ствердивши, що «ми також в окремих оцінках не погоджувалися з львівським ученим», слід було хоч коротко зазначити, у яких саме.

Загалом, дисертант робить обґрунтований висновок про те, що на сьогодні «комплекс праць щодо аналізу інтелектуальної спадщини П.Куліша потребує розширення і у тому числі й у напрямку аналізу та висвітлення історичного осмислення П.Кулішем історії слов'ян» (с. 29).

Автор досить ґрунтовно відтворив фактичну (подійову) сторону історії формування Пантелеймона Олександровича Куліша як славіста, проаналізував періоди його фахового становлення (1840 – 1860-ті роки) та інтелектуальних трансформацій і творчого усамітнення (1870 – 1890-ті роки), розглянув еволюцію славістичних поглядів П.Куліша, інтелектуальну та історіографічну спадщину мислителя, осмислення слов'янських ідентичностей у науковій спадщині історика, погляди на проблему етно- та націогенезу поляків.

Висновки, зроблені Є.О.Маковесем на основі аналізу й розгляду значного масиву архівних документів і опублікованих матеріалів є достатньо ґрунтовні та аргументовані. Вони логічно впливають із загального викладу матеріалу в основній частині роботи. Дисертант слушно наголошує на тому, що «слов'янознавчі пошуки українського історика були обумовлені прагненням обґрунтувати окремішність українців як етнічної спільноти, визначити сенс історичного існування, місце в світі серед інших народів».

Зміст автореферату відповідає основним положенням і результатам дисертації, які, своєю чергою, пройшли достатню апробацію на низці всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій, відображені в 14 статтях (з них 5 – у фахових наукових виданнях, 1 стаття у закордонному

фаховому виданні). Практичне значення роботи полягає у тому, що опрацьований фактичний матеріал і зроблені спостереження та основні висновки можуть бути використані для підготовки наукової та навчально-методичної літератури з історії української історичної думки, а також при розробленні навчальних програм і спецкурсів з історії України, пов'язаних із інтелектуальною історією України XIX ст.

Водночас, не применшуючи згаданих позитивних сторін роботи, варто зробити кілька зауважень та побажань дисертантові (крім уже зазначених вище), для врахування їх у майбутній роботі по цій темі.

1. Як уже зазначалося вище, загалом добротно проведений аналіз історіографії часом збивається на звичайний огляд основних публікацій. Є.О. Маковою бажано не лише згадати авторів робіт та окремі їхні тези, а виокремити проблемні моменти, основні дискусії. У дисертаційних працях на сьогодні слід більш активно використовувати аналіз історіографії за ключовими проблемами, відходячи від анотаційності у викладі матеріалу.

2. Частково спостерігаємо фрагментаризм, конспективний характер при викладі автором матеріалу, дисертант переходить на простий набір цитат з різних джерел (це особливо властиво другому розділу), що призводить до мимовільних повторів.

3. У роботі зустрічаються декларативні твердження, не підкріплені аналізом, не обґрунтовані і аргументовані належним чином. Зазначаючи про цінність тих чи інших праць попередніх дослідників, автор не розкриває у чому саме вона полягала (наприклад, підручник М.Поповича і т.д.). Зокрема, пояснень вимагає судження автора про те, що «аналіз дисертаційних робіт Л. Похилої та П. Грінберга дав нам змогу залучити по названим типологічним групам більш широке коло джерел, багато з яких були не доступні попередникам і введені нами в науковий обіг уперше» (с.30, слід було зазначити хоча б, які це джерела і про що саме); у чому полягала різниця у розумінні П.Кулішем понять «народ», «народовість», чи була вона взагалі? Автор вживає поняття «нація» (навіть «політична нація» на с.43)

щодо творчості П.Куліша, але наскільки вживалося воно самим мислителем і як ним трактувалося? Що саме «поєднав» П.Куліш у своїй творчості від романтизму, що саме від позитивізму; чи був це процес синхронний, чи діахронічний (поступовий перехід)?

Автор загалом слушно зауважив, що «сучасні дослідники біографії П. Куліша значну увагу приділяють його співпраці з західноукраїнською інтелігенцією, насамперед у видавничій сфері, однак не аналізують оцінки цієї співпраці самим Пантелеймоном Кулішем, при цьому поза увагою дослідників залишається проблема її впливу на світобачення та історіософію українського митця» (с.74). Однак і сам автор не зважає на оцінки галичанами цієї співпраці, зазначивши услід за П.Кулішем, що «виявлені фінансові махінації в редакції часопису [Правда – Б.Я.] відбили бажання П. Куліша співпрацювати з А. Вахнянином», і не розкривши, які саме, чи були вони взагалі (чи лише в уяві П.Куліша), некритично повторює тези про «пристрасть українців-народовців витратити надіслані кошти на азартні ігри»? Необгрунтованою є теза автора про те, що П.Куліш «не став до активної співпраці» з західноукраїнською інтелігенцією, адже як тоді розуміти видання ним «Правди» протягом кількох років та ін.

4. Бажано було б більш повно та глибоко обґрунтувати **наукову** актуальність зазначеного дослідження, не обмежуватися лише коротким штрихом. При визначенні наукової новизни дисертації, авторові слід було чіткіше артикулювати на новаторських елементах роботи, чим саме його праця відрізнятиметься від інших аналогічних робіт, зазначених самим автором. У положеннях слід більше уваги приділити власне тезам (по суті), які виносяться на захист, а не простому їх декларуванню.

5. У тексті трапляються орфографічні і граматичні помилки, стилістичні неточності (с.18, 28, 61 та ін.), логічні непослідовності (с.22, 109 та ін.), ліричні відступи (с.12, с.31 про І.Плюща та ін.). Автор часто вдається до виправдань тих чи інших вчинків Пантелеймона Олександровича, виступаючи у ролі його адвоката (с.68 та ін.).

Вказані недоліки та зауваження не применшують зазначених позитивних сторін поданої до захисту роботи, а навпаки – викликають побажання продовжувати дослідження у визначеному напрямі.

Дисертаційна праця Є.О. Маковей відзначається цілісним підходом до вирішення поставленої проблеми, є завершеним та самостійним дослідженням. Актуальність і рівень розкриття поставлених питань, новизна отриманих результатів, ступінь обґрунтованості винесених на захист наукових положень свідчать, що дисертація «Слов'янознавчі погляди Пантелеймона Куліша» відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а її автор – Маковей Євгеній Олегович – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

Старший науковий співробітник

Інституту історії України НАН України,

кандидат історичних наук

Б. М. Янишин

